

Príbeh lomu pod Ďumbierom

text: Peter Urban, foto: Peter Urban, Barbora Urbanová, Pavol Rázgaj a Zbierkový a dokumentačný fond Horehronského múzea v Brezne

Od lámania kameňa po pietne miesto

Vedľa Chaty generála Milana Rastislava Štefánika pod Ďumbierom v bývalom kameňolome, ktorý vznikol pri jej výstavbe, sa v súčasnosti nachádza malé pietne miesto s dvomi pamätnými tabuľami.

AŽ do roku 1924 sa tam v lete pásli len ovce, hovädzí dobytok a voly z breznianskeho účastníckeho spoločenstva na Kubickej, využívajúce od Jána do konca augusta hôľne pasienky susednej Kráľičky. Všetko zmenila potreba výstavby novej turistickéj útulne v masíve Ďumbiera, ktorá mala nahradiť zničenú Karlovu turistickú (tzv. ochrannú) útulňu pod jeho vrcholom z roku 1902. Na terénnej obhliadke 1. júna 1924 vybrali zástupcovia ústredia Klubu československých turistov (KČST), Stredoslovenskej župy KČST, turistických odborov z Brezna, Podbrezovej, Banskej Bystrice, Zvolena, Liptovského Sv. Mikuláša a ministerstva verejných prác ako vhodnú lokalitu sedlo pod Kráľičkou, na južných svahoch Ďumbiera, vo výške 1 740 metrov, v ktorom sa stretávajú tri doliny: Mlynná, Bystrá a Svätajánska (Štiavnická).

O necelé dva mesiace, 20. júla toho istého roku, za účasti 600 – 700 turistov a hostí slávnostne položili základný kameň novej útulne. Jej projekt vypracoval známy pražský architekt Ladislav Machoň. Stavby sa spočiatku ujala firma Josefa Jiráska z Uherského Brodu. Po jeho smrti pokračovala vo výstavbe firma známeho popradského staviteľa Jozefa Šašíku. Na stavbe pracovali murári a obyvatelia z Liptovského Jána, Vyšnej Boce, Mýta pod Ďumbierom, Bystrej, Brezna. Ich palierom (stavbyvedúcim) sa stal Róbert Petrla, ktorý sa už počas výstavby veľmi dobre aklimatizoval aj na budúcu úlohu prvého, mimoriadne starostlivého a obľúbeného chatára. Jednou z prvých činností bolo aj lámanie kameňa na stavbu chaty. V pamätiach z roku 1928 na to spomínal aj bývalý štátny tajomník ministerstva verejných prác Jaroslav Mühlman:

„V roce 1924 položen byl za čtené účasti základní kámen k útulně, jež měla původně sloužit Hvězdoslavovou, vykopány byly základy, vystavena podezdávka a počal se lámat kámen a dobývati písek. Hlavní zřetel věnován byl dopravě nejnужnějšího stavebního materiálu, což bylo spojeno s nesmírnými obtížemi.“

Petrla ujal se prací 14. července 1925. Prvním útlukem dělníků byla skalní jáma vzniklá lámáním kamene, v níž spali na kosodřevině. Tato skrýš hodila se však pro nocování nejvýše při teplém a suchém počasí a když je jednou překvapila bouře a liják, hrozilo jim v jámě utopení. Z tohoto prvního skalního útulku byli zedníci vypuzeni pěti zmiijemi, s nimiž podnikli nebezpečný zápas. Na to zřídili si nové bydlíště ze 12 desek ve skalní prohlubni asi pro 14 lidí, avšak bouře s prudkým lijákem donutila je i tento úkryt opustiti, který se pod vodou úplně potopil. Ve dne pracovali na stavbě, zabývali se lámáním kamene a nošením vody hluboko z údolí Štávnice, protože na staveništi vody nebylo.“

Viacerí skôr narodení si pamätajú, ako boli v sedemdesiatych rokoch v bývalom kameňolome umiestnené sudy s naftou. Po rekonštrukcii v rokoch 1973 – 1974 sa chata vykurovala ústredným kúrením. Jeho komplikovanú a poruchovú prevádzku zabezpečovali dva kotly na koks a čerpadlá poháňané elektrinou, ktorú vyrábali elektrocentrály. Na ich prevádzku bolo potrebné vyniesť na chatu množstvo nafty. Chatárom bol v tom čase Ing. Jozef Pupák, ktorý si užil množstvo problémov a strastí spojených s kúrením a „kolobehom“ nafty pod Ďumbierom.

„S existenciou a prevádzkou týchto elektrocentrál bola nevyhnutne spojená doprava paliva, nafty a olejov na chatu. Hoci boli agregáty pomerne vysokovýkonné, mali aj patričnú spotrebu, ktorá bola vypočítaná na 12 000 litrov nafty za rok. Tú bolo treba, okrem paliva do kotlov, ktorým bol koks s hmotnosťou približne 15 000 kilogramov ročne, dopraviť na chatu. Ročne šlo o zhruba 60 dvestolitrových sudov. Pri zjednodušenom prepočte by bolo treba 450 nosičov, z ktorých každý vynesie 60 kg denne. Taká bola spotreba paliva na rok, o čom projektant vôbec neuvažoval.“

- ▲ Chata Hrdinov SNP na dobovej fotografii. V popredí nádrž na naftu
- ◀ Ďumbier, „Štefánička“, za ňou vľavo kameňolom
- ▼▼ Výstavba chaty pod Ďumbierom

Dvestolitrové sudy s naftou sa dovezli z Petrochemy Dubová na Trangošku, kde boli zložené voľne na parkovisku bez akéhokoľvek dozoru. Nečudo, že vždy niekoľko z nich zmizlo a podobne to bolo aj s koksom, ktorý tam tiež býval voľne zložený. Na Trangoške sa nafta ručne prečerpávala zo sudov do 50-litrových bandasiiek z PVC. Tie potom nosiči vynášali na chatu.

Pretože nosičky v tom čase nebolo možné vyniesť na chatu všetku naftu, navrhol mi môj priateľ Alojz

Žák, v tom čase náčelník Meteorologickej stanice na Chopku, jej vynášku koňmi.

Neskôr sme sudy vyvážali na chatu aj ratrakom. Tam však bola v zime manipulácie so sudmi ešte horšia. Nádrže boli umiestnené tak, že sa muselo ratrakom po forštách zacúvať do špicu na chate od Kozieho chrbta a tam ich gúľať. Raz sa nám jeden sud, hanba-nehamba, zošmykol až do Mlynnej doliny.

Tento spôsob kúrenia bol značne prácny a nepohodlný. Navyše celá chata smrdela od nafty a my sme v nej chodili v montérkach. Dlhú sme nevedeli túto situáciu vyriešiť, až sa našiel človek, ktorý netradične žil a netradične myslel – Milan Marenčák. Keď sme jedného večera sedeli na chate a bavili sa o nešťastnom kolobehu nafty, povedal: „Nedá sa nič iné robiť, tu sa musí zaviesť elektrika!“

Elektrifikácia chaty, tzv. „akcia Kábel“, sa uskutočnila v rokoch 1977 – 1981. Počas nej bol do zeme v dĺžke sedem kilometrov položený elektrický kábel z Tran-gošky až na chatu.

Po tom, ako bola na návrh bratov Mgr. Jána a Mgr. Martina Weissovcov v septembri 1997 odhalená pamätná tabuľa spisovateľovi Františkovi Švantnerovi (1912 – 1950), pôvodne pod Krúpovou hoľou, pri modro značenom turistickom chodníku z Kosodreviny na Štefánikovu chatu, iniciovali aj osadenie podobnej tabule maliarovi Zolovi Palugyayovi (1898 – 1935), ktorý tragicky zahynul neďaleko chaty v jeseni 1935. Martin Weis vysvetlil pohnútky nasledovne.

„Viedla nás myšlienka zdôrazniť a upozorniť na to, čo nám v tomto prostredí bolo najvzácnejšie – na ducha miesta (genius loci) – tak ako ho videli, opísali a stvárnil dvaja slovenskí umelci – spisovateľ František Švantner a maliar Zolo Palugyay. Usúdili sme, že týmto dvom treba priamo v prírodnom prostredí na autentických miestach umiestniť pamätné tabule, že tie pod Ďumbier patria. Chceli sme vniesť do povedomia verejnosti osobnosti umelcov, uctiť si ich pamiatku, upozorniť, že spomínané genius loci našich hôľ bol základom ich tvorivej činnosti a že túto „atmosféru hôľ“ môže naplno pocítiť každý, kto na tieto miesta príde – a kto sa potom zahľbi do diel týchto umelcov.“

▲ Príhovor Viliama Paulinyho 9. 9. 1928 na slávnosti otvorenia Štefánikovej chaty pod Ďumbierom

▲ Turisti pri otvorení chaty v roku 1928

Ako miesto pre pamätnú tabuľu bol napokon zvolený bývalý lom pri chate, pretože pôvodne plánovaná lokalita na Králičke je súčasťou NPR Ďumbier s piatym stupňom ochrany. Jej odhalenie sa uskutočnilo 8. septembra 2018 a vyvrcholil ním trojročný projekt „Pocta Palugyayovi“. Realizovali ho Miestny odbor Matice slovenskej v Brezne a Horehronské múzeum v Brezne. Partnermi projektu boli Múzeum

▼ Odhalenie pamätnej tabule Zolovi Palugyayovi v roku 2018 v bývalom kameňolome

Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši, Banskobystrický samosprávny kraj, Oblastné organizácie cestovného ruchu Liptov a Klaster Horehronie. Autor jej vizuálu i modelu Karol Ličko sa inšpiroval motívom Palugyayovho obrazu Krajina s kvetmi – Nirvána z roku 1930. Vo vestibule chaty bol nainštalovaný aj informačný panel o živote a diele maliara, ktorý neďaleko nej našiel svoju smrť.

Členovia Miestneho klubu Spoločnosti Milana Rastislava Štefánika v Brezne (Milan Kováčik, Jozef Pupák a Peter Urban) a Klubu seniorov Horskej služby Slovensko sa rozhodli pripomenúť pamiatku architekta, urbanistu-krajinára s výborným citom pre krajinu, obľúbeného vysokoškolského učiteľa, ochrancu prírody i pamiatok, národovca, skauta, horolezca, priekopníka skialpinizmu, člena horskej služby Ing. arch. Milana Marenčáka (1932 – 1998) formou pamätnej tabule pri Štefáničke. Mieste viac než symbolickým, pretože tento vzdelaný, inteligentný a mysliaci človek, ktorý v mnohom predbehol svoju dobu, sa okrem ďalších všestranných aktivít významnou mierou podieľal aj na ochrane prírody Nízkych Tatier. Bol členom odbornej

▼ Pamätné tabule Milana Marenčáka a Zola Palugyaya

▲ Milan Marenčák

◀ Odhalenie pamätnej tabule Milanovi

skupiny, ktorá vypracovala projekt ochrany prírody v Nízkych Tatrách na zriadenie národného parku a patrila medzi prvých zamestnancov jeho správy. Nízke Tatry, najmä ich centrálnu časť vrátane Ďumbiera, veľmi dobre poznal nielen ako ochrancu prírody a krajinár, ale aj turista, lyžiar a priekopník skialpinizmu. Spoločne s bratmi Melekovcami (Stanislavom a Vladimírom) a Pavlom Rajtárom zorganizoval v roku 1977 na Ďumbieri prvé preteky v skialpinizme v Československu. Na Chatu pod Ďumbierom (podobne ako v Tatrách napríklad na Chatu pod Rysmi, na ktorej bol autorom štúdie nadstavby z roku 1977) chodieval často a rád. Okrem iného sa pričínil o jej elektrifikáciu v rokoch 1977 – 1981, ako aj o prina-vrtenie pôvodného názvu Chata generála Milana Rastislava Štefánika. Na jeho návrh Odborná názvoslovná komisia Rady okresného národného výboru v Banskej Bystrici schválila u 25. januára 1990 zmenu názvu chaty a 12. mája toho istého roku boli na jej priečelie pripevnené drevená tabuľa s jej obnoveným názvom a bronzový reliéf Milana Rastislava Štefánika.

Pamätná tabuľa Milanovi Marenčákovi vznikla vďaka finančnej zbierke členov Spoločnosti Milana Rastislava Štefánika, Klubu seniorov Horskej služby Slovensko, Klubu seniorov ochrany prírody a ďalších darcov. Predstavuje Milana Marenčáka ako „muža, ktorý čítal krajinu“. Autorom pamätnej tabule je Ing. arch. Matúš Janiček.

Slávnostné odhalenie pamätnej tabule 27. júla 2024 bolo súčasťou 14. stretnutia na Štefáničke, tradične organizovaného Spoločnosťou M. R. Štefánika, miestneho klubu Brezno v spolupráci s ďalšími partnermi. ●